

kterým uchopujeme tento intersubjektivní smysl.

Nejnámějším pojmem Weberovy teorie vědy je pojem ideálního typu. Prehistorií vzniku tohoto pojmu byla tato problematika: Jak máme formulovat přesný pojem jedinečného úseku reality, když se musíme vystříhat generalizace? Je možné formulovat individualizované pojmy, když se má za to, že všechny pojmy jsou ve své podstatě obecné? Pro Maxe Webera spočívá řešení těchto problémů ve speciálním pojmu typu. Tento pojem může být výrazem sumy společných rysů a v tomto případě používáme termínu „průměrný typ“. Ale může být také předlohou pro určitou stylizaci, ve které jsou podtrženy charakteristické nebo odlišující prvky. Proto Weber hovoří při definování ideálního typu o jednostranném zdůrazňování hlediska, podle něhož jsou uspořádány charakteristiky a zvláštnosti individuálního předmětu do jednotné analytické konstrukce. Typ v tomto smyslu znamená zvětšení, nadsázku, rozvedení.

Z jiného hlediska je ideální typ sumou pojmů, které vědec konstruuje čistě pro účely výzkumu. Ideální typ tedy nabízí nástroje pojmové konstrukce, vhodné pro individualizující metodu, jež si klade za cíl studovat jednotlivé předměty nebo určité celek v jejich jedinečnosti. Weber sám upozorňuje, že tato pojmová konstrukce je „ideální“ v tom smyslu, že nikdy nebo jen zřídka se s ní setkáváme v intersubjektivitě. Domnívám se, že právě tato vlastnost „ideality“ byla původcem většinou negativního poměru interpretů k tomuto pojmu. Způsob existence této konstrukce nás přivádí k Husserlovu smyslu. Ideální typ už tím, že nemá intersubjektivitu, že je subjektivním předmětem, se podobá smyslu, ovšem rozdíl je v tom, že konstrukce ideálního typu teprve čeká na reflexi.

U příležitosti pojednání o ideálním typu Weber velmi správně upozorňuje na to, že je zpozdlé kritizovat vědce za to, že vytvářejí nové a nové konstrukce, a že vůbec vytvářejí konstrukce. Vytváření konstrukce totiž není libovolnou spekulací, a ani spekulací, ale je to nezbytná činnost, pomocí níž získáváme každý poznatek. Přitom je zcela na nás, zda ji uznáme a tím dosvědčíme, že o existenci této činnosti víme, anebo ji popřeme a necháme působit skrytě, neuvědoměle.

Ideální typ je nejen pojemem, ale i metodou. Weber chápe metodu jako techniku pro získávání znalostí. Metoda je podrobená, jako všechny techniky, zákonu účinnosti. Účinnost metody se různí podle projektu badatele: někdy může být efektivní, v jiných případech ztroskotává. Podle Webera všechno závisí na vědecké ostrovtip, cíli jeho výzkumu a dovednosti aplikovat speciální procedury. Validita metody může být posouzena jen retrospektivně, na základě dosažených výsledků.

Pomocí metody provádíme výběr z nekonečné rozmanitosti intersubjektivnosti. Na základě výběru potom rozlišujeme metodu generalizující a individualizující. Generalizující metoda odhlíží od nahodilostí a jedinečných prvků předmětu a redukuje kvalitativní

rozdíly na číselné vztahy, které jsou brány za základ obecného postulatů. Individualizující metoda se zase naopak soustřeďuje na zvláštní prvky předmětu. Důležité je, že obě metody neexistují intersubjektivně, ale reálně jako nástroje konceptualizace, bez níž není vědecké poznání možné.

Ideální typ je metodou přesného definování obsahu pojmu společenských věd. Tohoto precizního definování a analýzy obsahu pojmu je podle Webera zapotřebí zejména proto, že termíny, jichž se ve vědecké práci používá, nebyly vyvinuty reflexí a proto jsou dvojmyslné. Weber si tedy v souvislosti s analýzou pojmů všímá i role jazyka při poznávání.

Závěrem musím zdůraznit, že jsem se zaměřila pouze na klíčové problémy Weberovy teorie vědy, které jsou dodnes otevřené a proto nanejvýš živé. V oblasti metodologie jsem nevěnovala pozornost například problému kauzality, kvantifikace nebo metodě objektivně možného; zvláště Weberovy názory na metodu kvantifikace by bylo velmi užitečné publikovat. Rovněž jsem nevěnovala pozornost Weberově speciální sociologii. Pokud se týče interpretace Weberovy sociologie, snaží se Julien Freund z ní vyloučit jakékoli „hodnotící soudy“ a vnašení vlastních hledisek a názorů. Při rozboru metodologie dovede vybrat nejdůležitější pojmy a metody. Vcelku se domnívám, že autor respektuje Weberovy názory, což pokládám za nejcennější vlastnost každého interpreta.

Jana Jezdinská

Bedřich Loewenstein: „Železný kancléř“

Svoboda, Praha 1968, s. 243.

Nemýlím-li se, je tomu teprve něco přes půl století, co také v některých českých městech a místech obývaných smíšeným českým a německým obyvatelstvem stávaly masívní dřevěné sochy znázorňující kancléře Ottu von Bismarcka. Velkoněmecky smýšlející němečtí spoluobčané chodili kolem nich, směňovali zlaté mince a jiné předměty vyrobené ze zlata za dlouhé železné hřeby a ty pak vrátili do dřevěné sochy kancléře. Dovrřovali tak zcela konkrétně obraz, který ještě za Bismarckova života zakotvil v podvědomí jeho obdivovatelů i těch, kdo ho nenáviděli, ba dokonce i těch, kterým byl z toho či onoho důvodu docela lhostejný. Jednotlitosť obrazu se takto zdá potvrzovat jednotlitosť osobnosti a jejího života až po naše dny. Zdá se být bez kazu a trhlin, cele ulita z jednoho kusu. Vykonala svoje dílo v dějinách a nerada se loučila s vládou nad mocenskými nástroji, jež sama v průběhu dlouhé doby vykovala; její nástupci se jí snažili s málo a někdy s docela špatně skrývanou netrpělivostí zbavit, bez ohledu na chmurná proctví, která pronášela. Zněla směšně: příliš dobře vykonané dílo se zdálo usvědčovat váhou své trpělivé přítomnosti svého tvůrce ne-li ze lži, pak tedy přinejmenším ze stařecké nesnášenlivosti a žárlivosti na ty, kdož — jaká nespravedlnost! — zaujali jen díky přirozenému chodu života místo, které si Bismarck, historická osobnost, musel tvrdě vydobýt. Zemřel přesně půldruhého roku před

skonem století, do jehož tváře už neodvolatelně patří. Zanechal po sobě říši a jakýsi podivný obraz sebe sama, vymezený sice ostrými konturami dřevěných a jiných soch, přesto však rozpačitý. S každým dalším železným hřebem, zaraženým za jástou nacionalistů a šovinistů do dřevěného těla, se víc a víc otřásala skutečná stavba, jejímž byl nepopíratelným strůjcem — Německo. Stačilo přesně šestnáct let od chvíle, kdy se císař Vilém II. poklonil nad jeho hrobem — a říše se vydala na cestu, z níž nebylo návratu, doprovázena potleskem ideologů a nadšeným voláním mládeže, která se pouštěla radostně do prvního ze dvou nejzvrhlejších dobrodružství evropského lidstva. Zdálo se však, že toto „Götterdämmerung“ odpovídá odkazu velikého kancléře — a kupodivu ti, kdo o pět let později, když bylo ideologií stále ještě dost, ale mládeže podstatně méně, v tomtéž sále ve Versailles, v němž — jak je tomu dávno! — prohlásil týž veliký kancléř svého pruského krále za německého císaře, zlikvidovali právě toto císařství, se dovolávali „železného kancléře“ jakožto prapůvodce zla, jež svými podpisy na versailleské smlouvě, jak se pošetile domnívali, právě vykořenili. Když o šestadvacet let později připomínalo to, co zbylo ze Třetí říše, spáleniště a bouře, nezbylo z Bismarckova odkazu už doela nic. Půl století poté, kdy — ač stařec doslova nad hrobem — dal admirálovi Tirpitzovi radu nepodnikat nic, co by vyvedlo Německo z jeho hranic, pozbyla země, z níž kdysi ukoval císařství, i tuto známku státní suverenity. Vítězové se domnívali, tak jako o čtvrt století dříve, že postihli vlastně také Bismarckův odkaz. A poražení? Jejich vůdce a jeho propagandisté se jistě Bismarcka dovolávali: největší nacistická bitevní loď nesla jeho jméno. Už tento drobný detail (drobný proto, že ve srovnání s miliónovými ztrátami a obětmi druhé světové války stál „jenom“ několik set mrtvých na britské a německé straně, než hořící loď pohltil Atlantik) ukazuje, jak vzdálená byla Třetí říše Bismarckovu politickému realismu. Bismarck německé námořní politice nedůvěřoval a nepřál si ji. Vítězové první a druhé poloponěské války, jež zničily Evropu a málem celý svět, se ovšem v přímočarém ztotožnění Bismarcka a kořene německého zla rovněž mýlili. Vždyť přece stálou starostí Bismarckovy politiky bylo vyhnout se nebezpečí obklíčení a rozdrčení Německa jemu nepřátelskými státy. A tato politika spočívala v obrátném politickém manévrování, nikoli ve vyvolání války za každou cenu. A mýlili se rovněž, jestliže se domnívali, že fyzická likvidace jeho pozůstalosti se také rovná likvidaci jeho obrazu a jeho díla v dějinách. Neboť to, co se jednou v dějinném čase stalo, nelze již žádným způsobem odčinit, vymazat či vrátit zpět, způsobit, že to nebylo. Proto zde „železný kancléř“ zůstává jako součást evropských a ve svých důsledcích světových dějin, bez ohledu na skutečnost, že z jeho faktického odkazu nezbylo — jak jsme již řekli — doslova nic. Nejen to, ovšem. Kdybychom dokázali — vojenskou porážkou či politickými

prostředky — „vymazávat“ z dějin to, co se stalo, mohli bychom zlikvidovat dějiny (tedy ono rankovské „to, co se stalo“) i dějiny jakožto vědní disciplínu, historiografii. A neměli bychom důvodu, proč bychom se měli zabývat dějinami té či oné země, té či oné osobnosti, Napoleona nebo třeba právě Bismarcka. Bytí a dění by pozbylo své historicko-časové dimenze a autoři biografií by se stali zbytečnými, stejně jako autoři jiných historických prací. Pochybuji však, že by lidé kdy na toto stanovisko přistoupili. A tak tedy Bismarck jako člověk, jako historická osobnost zde zůstává, navzdory zkáze svého díla. Stejně tak zde zůstává i toto dílo, byť ztroskotané, neboť jediné jím se Bismarck vepsal — pro nás nesmazatelně — do běhu historického času a stal se jeho součástí. Nemůže tedy být sporu o tom, že nakladatelství Svoboda učinilo dobře, když věnovalo loňského roku (1968) do své řady Portrétů rovněž portrét kancléře Otty von Bismarcka z pera Bedřicha Loewensteina. Nepřilíší rozsáhlá knížka (celkem 248 stran) dobře ukazuje rozpornost Bismarckovy osobnosti, rozpornost, jež jediné činí Bismarcka zajímavým a jež usvědčuje z omylu ty, kdo v Bismarckově politice násilím vydupaného německého sjednocení dodatečně spatřovali důkaz zla, inherentně obsaženého v němectví. Proti představě Bismarcka — monolitu — kreslí Loewenstein obraz osobnosti, v níž vedle chladného kalkulu hraje velkou roli cit, impuls a náladovost a v níž snad trochu i proti vůli autora, právě tato poslední stránka převažuje zhusta rozhodujícím způsobem nad stránkou prvou. Nikoli tak, že by převládla v doslovném a prvotním slova smyslu, nýbrž tak, že se jí zmocňuje a využívá jí — zejména v pozdějším věku, po krizi jeho třicátých let, kdy, jak zaznamenává Loewenstein, Bismarckova ctižádostivost ještě nedokázala najít vhodný cíl. Než k tomuto došlo, jsme v Bismarckově mládí svědky mnoha prudkých výbuchů a nečekaných kousků. Vypráví se, že jako student v Bonnu, kde současně zastával málo významné místo na magistrátě, potkal náhodou na procházce krásnou ženu, která ho uchvátila natolik, že se jal ji sledovat. Došel v jejích patách až na nádraží, nastoupil spolu s ní do vlaku a stále ji sleduje dojel do Kolína. Tam mladá žena — byla to Angličanka — vystoupila, Bismarck za ní. Telegrafoval přátelům o prádlo a peníze a bez ohledu na studium a povinnosti referenta sledoval v následujících dnech mladou ženu až do Lisabonu. Zdálo se, že byl u cíle svých tužeb. Jenže v Lisabonu kotvila právě anglická eskadra, mladá Angličanka byla pozvána svými krajany na palubu, admirál — starý, ošklivý a bohatý — ji požádal o ruku a ona přijala. Zhrzený Bismarck se vrátil do Bonnu a nikdy prý neměl Anglii tuto porážku odpustit... Tolik alespoň Henry Bordeaux (Ce que j'ai vu en Allemagne, Revue des Deux Mondes, 109e Année, 15 juillet 1939, s. 323). Historka, byť nepotvrzená (nevím, zda právě na ni naráží B. Loewenstein na stránkách 16—17 své knihy), dokazuje přinejmenším jedno: že to-

tiž svou povahou Bismarck vůbec nebyl jen chladný počtář. Od přírody chladní lidé nezanechávají po sobě ani podobné příběhy, ani předzvědky důvěrného rázu. Psychologická analýza a psychologický popis nabývají tedy právě v biografii své plné váhy, a to, myslím, i navzdory lehké výhradě, kterou v tomto smyslu autor Bismarckovy studie proti příliš psychologizujícímu přístupu vznáší. Můžeme jistě souhlasit s Loewensteinem, že politik, zejména ctižádostivý a cílevědomý politik, musí mnohem více než myslitel nebo umělec dbát na to, co je mu vnější, co je však současně faktorem, podmínkou a materií jeho úspěchu. Avšak způsob, jakým na tento vnější svět reaguje, jistě není dán pouze a výhradně zase jen „vnějšími“ kritérii — tedy ohledem na sledovaný cíl. Ten si vynucuje nasazení masky a dichotomií osobnosti na oficiální a soukromou. Jaká však bude tato maska a jak důsledná bude tato dichotomie, pro to je determinující psychologie jejího nositele. Vždyť v této skutečnosti spočívá smysl a půvab biografie; kdyby tomu tak nebylo, mohli bychom se spokojit se suchým výčtem faktů. Konečně v celém rozsahu Loewensteinovy knihy se znovu a znovu přesvědčujeme o roli, jakou v nesčetných konfliktních situacích Bismarckovy politické, tedy veřejné kariéry hrála jeho povaha. Nemělo by jistě smyslu opakovat v nedokonalé zkratce všechny její peripetie, jak je před čtenářem rozvíjí a hodnotí Loewensteinova studie. Myslím, že kritických výhrad se v tomto ohledu objeví jen velmi málo a jsou zcela zanedbatelné. Pokud pak jde o celkové hodnocení významu kancléře a jeho místa v dějinách Německa a Evropy, je věcné a kritické. Myslím však, že zde ještě dlouho nedosáhneme jednoty. Neboť proti těm, kdož i nadále budou Bismarckovi klást za vinu, že uvedl Německo na osudové scetstí poznamenané vskutku příkladnou tragédií a vlastně ještě dnes nezakončené, budou stoupenci politického realismu zdůrazňovat objektivní příčiny, jež vedly kancléře ve shodě s jeho povahou a prostředím, z něhož vzešel, cestou, kterou se vskutku dal. Klíčovým problémem zde pro každého historika i nadále zůstane otázka, jak proslulý Bismarckův realismus hodnotit. Jako mistrovskou hru daných možností nebo fatální přizpůsobování se tomu, co se jevílo na první pohled jako nejschůdnější cesta? Pletivo nejružnějších vlivů, postojů a determinant je příliš složité, než aby mohlo být lehce roztzuto jednoduchým řezem. Nezapomeňme, že rovněž role dědiců „nehodných“ velikosti zděděného odkazu, to znamená jako vždy u politického díla velikosti obtíž málo dorostlých nástupců, je více než významná. Ale právě toto vše opravňuje svébytnost a nezbytnost politické bibliografie jakožto specifického druhu ustáleného kulturního dědictví. Také z tohoto hlediska musíme Loewensteinovu knihu přivítat.

Petr Horák

Peter M. Blau, Otis Dudley Duncan, The American Occupational Structure
Wiley, New York 1967.

Těžko se autor této recenze zmýlí ve svém přesvědčení, že nejméně dalších deset let se autoři sociologických statí, jež se budou dotýkat makrostrukturální analýzy, budou vypořádávat s přínosy a nadhozenými podněty, které přináší Blau-Duncanova publikace. Po metodologické stránce je to kniha vskutku perfektní; o tom svědčí její vysoký kredit v západních metodologických kruzích, v nichž se někdy setkáváme při hodnocení této publikace s přívlastkem „šokující“.

Čemu vděčí tato kniha za úspěch, který se sice neprojeví tím, že ji budou hltat masy čtenářů, ale spíše pomalu trávit a přehodnocovat i nesouhlasit sociologové, a to převážně metodologové?

Kniha je vlastně výzkumnou zprávou ze statisticko-sociologického šetření nazvaného *Occupational Changes in a Generation* (OCG) na 20 700 mužských respondentech, které bylo provedeno v r. 1962.

Kniha je rozvržena do dvanácti kapitol a deseti dodatků. Názvy kapitol zde uvádíme:

1. Zaměstnanecká struktura a mobilitní proces
2. Zaměstnanecká struktura I: typy pohybu
3. Zaměstnanecká struktura II: historické trendy
4. Připsaný a dosažený status: techniky měření a analýzy
5. Proces stratifikace
6. Nerovnost příležitostí
7. Geografická a sociální mobilita
8. Zemědělský původ a zaměstnanecký vzestup
9. Příbuzenské svazky a kariéra
10. Manželství a zaměstnanecký status
11. Diferenční plodnost a zaměstnanecká mobilita
12. Zaměstnanecká struktura a stratifikační systém.

Jak je vidět, kniha slibuje rozbor řady sociologických „horkých“ témat, a to na bázi rozsáhlého současného průzkumu. A to také splňuje, i když možná někteří čtenáři ji budou vytýkat nepřítliš velkou „odvážnost“ a kategoričnost závěrů. To je nesporně způsobeno tím, že se autoři snaží přinášet pouze ty závěry, které lze průkazně odvodit z dat šetření. Potom je pochopitelné — a je to ještě zesilováno pečlivostí a odpovědností autorů — že jejich soudy jsou značně podmíněné a poukazují na značné trhliny ve výstavbě průkazních schémat; zvláště cenné však je, že staví množství nových, neotřelých a inspirujících otázek.

Jak již bylo řečeno, z metodologického hlediska je kniha pravou pochoutkou. Je totiž pravděpodobné, že se tam setkáváme s kvalitativně novým pojetím sociologické práce, neboť autorům se podařilo podstatně pokročit při přemostování propasti mezi empirickými daty a „vysokou teorií“. Metodologické postupy, a to většinou nové, neotřelé a někdy i značně složité, jsou spojeny s daty